

NAGY GÁBOR

Hallástartományok

élmény – ihlet – inspiráció

NAGY GÁBOR (1972) Budapest

Ha egy mai hordozható rádiót ejtett volna apám a derékig érő hóba, Galyatetőn, teszi hozzá mindig édesanyám, a nászutunkon, aligha lett volna esélye, hogy a hófalban utat törve, mondhatni, lovagias önfeláldozással kimentve a készüléket, a sáljával óvatosan letörölgetve újra működésbe hozza. Február volt, bőséges égi áldással, bátyám is ekkor fogant, talán a túlélő Orion Ton kiserádió fel-fel-sistergő hangjával a háttérben. Három évvel később, február 11-i születésem után, ha hinni lehet anyám emlékezetének, amely sosem volt zsúfolásig rakva márkanevekkel, ugyanez a rádió volt dajkám, alvóbabám, bébiszitterem.

Látom, ahogy édesanyám csavar egyet a fekete doboz fehér bogyóin, hogy a legbiztosabban fogható adó, a Kossuth Rádió ne recsegjen, s beteszi mellém a hol beszélő, hol zenélő dobozt. Úgy volt társam, mint bátyjának a kölyökmacska, amelyik mindig nyávog-törleszkedik, ezért az megtanulja figyelmen kívül hagyni. Ha nem akarok továbbra is az egymásra szikrázó szavakból emlékeket csíholni, egyet állíthatok bizonyossággal: a vízállásjelentés visszaállítása néhány éve olyan zsi-geri örömet okozott, mintha még mindig a farácsos járóka oltalmában volnék.

Nagyapámnak világvevő rádiója is volt, dióbarna behemót, félttem tőle, mert olykor különös hangokat adott, de nagy becsben állt, mert tárcsagombja befogta az egész világegyetemet. Papa azonban, hogy a déli és esti hírek rítusát ne szennyezze be semmi zaj, kézügyben tartott egy Szokol zsebrádiót is, szorosan a füléhez szorítva, mintha a füle tölcserén szippantaná ki a lelkét az a zümmögő doboz, s a hírek szárnyán az ürmöndi Mikes Kelemen utca 1.-ből akár Mikes Kelemen Rodostójáig lehetne röppenni, csak mama ne csapjon zajt az edényekkel a döntő pillanatban.

Mivel papa egy soha nem létező és mindörökre elképzelhetetlen időben született, a 19. század végén, 1899-ben, gyermeki igazságérzetem szerint jogot formálhatott egy ekkora világvevőre. Óvodás koromban még meggyőződéssel hittem, hogy igazából ő Charlie Chaplin, akit tátott szájjal néztünk vasárnap délutánonként, és nem értettem, apám miért nevet, amikor sírni kellenne. A második világháborús filmek persze elbizonytalanítottak, mert papa Chaplin-bajszja igaz csak hajazott a Hitlerére is, és akkor még nem is tudtam, hogy csupán tíz évvel fiatalabb náluk, az 1889. április 20-án születő diktátornál és a négy nappal korábban világra jövő angol komikusnál; papának meg, újabb négy napot hátrálva, április 12-ike a születésnapja. Úgy kalkuláltam, a fekete-fehér vagy inkább szürke híradókban és némafilmekben fiatalon papa játszotta a főszerepeket, csak erről valamiért nem ildomos beszélni. Talán mert azóta a kópiák is megkoptak, ahogyan az ő hallása.

Tudtam, hogy zavaros gondolatok raktak fészket a fejemben, hogy a kimondatlan képzelődéseimmel olyasmit sértek, ami a felnőttek számára szent, ezért mélyen hallgattam róluk, s papát is csak titkon figyeltem. Sehogy sem értettem, egy ekkora híresség hogy élhet ilyen észrevétlenül és visszavonultan, ugyanakkor az is egykori nagyságáról győzött meg, hogy a kisváros apraja-nagyja, az '56-os „ellenforradalmár” Szabó bácsi, a zsidó Imre a sarki hentesboltból és a bazárban az első világháború mártírja, a falábú Gállos kefekötő mester is egyforma tisztelettel köszönti.

Nagyapámnak még volt keménykalapja, ezért tudott illendően köszönni. Botja is volt, mert nagyon fáj a jobb térde, porckopás, nem szokta megpörgetni a botját, mint a csavargó, mert már nagyon öreg volt, de én tudtam, hogy igazából bármikor, csak óvakodik telepleződni. Résen van, mert bármivel is gyanúsítják meg, ez a kockabajusz magában több mint feltűnősködés, valamiféle dac egy olyan világban, ahol az arcszörzetnek politikai kockázata van. A politikát sokat hallgattam, mert a déli harangszó után pisszenni sem lehetett, némán kanalaztuk a gőzölgő tyúklevest.

Mit tudtam én akkor még Chaplin *Diktátoráról!*

A varázsdobozba préselt hang alkalmasnak bizonyult mind a szórakoztatásomra, mind az altatásomra. Azt gyanítom, az akkoriban gyakran felhangzó nótaszóra nagyokat szunyáltam, zenei hallásomra mindenesetre aligha gyakorolt jótékonyt hatást a magyar nóta, az iskolai énekórák ugyanis gyorsan rám sütötték a bélyeget: botfűlű. Így aztán sem gyönyörű népdalaink, sem lelkes mozgalmi énekeink nem tudtak magukkal ragadni, menthetetlenül beleragadtam a zenei tudatlanság süket mocsarába.

Hatodik osztályban énekórán kártyáztunk, sakkoztunk, ki a padok alatt kalandozott, ki a másikat dobálta átszellemülten papírgalacsinokkal, szegény fiatal énektanárnőnk, a kádári tanárképzés gyöngyszeme, hol a mosdóba szaladt ki sírni, hol úgy mutogatta a szolmizációs jeleket, mintha némán tisztelegne nekünk, vagy mintha siketekkel jelelne, mert abból a ragacsos hangzavarból egyetlen értelmes szó sem tudott felívelni, Magdi néni hangja hiába rugaszkodott neki újra és újra, minden elcsukló dallamívvel a hivatástudata töredezett tovább.

A kanasztáncot persze szerettem. Meg ki tudja, még mi mindent. A *Pisztrángötösre* emlékszem, mert ahhoz be kellett cipelni a lemezjátszót, ez pedig eseményszámba ment. Egyrészt jó sok időt elvett az órából az üzembe helyezése, másrészt egy darabig mindenki hökkenten hallgatta a szokatlan zenét. Nem emlékszem, hogy valaha megérinthettünk volna hangszert a triangulumon kívül, zongorát az általános iskola épületében sose láttam. Egyáltalán: hangszert az fogott a kezébe, aki zeneiskolába járt, mint a bátyám, de hát ő még tánciskolába is hajlandó volt elmenni. Mikor utána szalajtott anyám, akit egykor a Savaria táncegyüttesbe is hívtak versenytáncosnak, vigyem el a bátyámnak az otthon felejtett lakáskulcsát, vélhetően az a titkos remény ébredt fel benne, hogy engem is elcsábít a tánc világa, de legalábbis megtanulok illedelmesen keringőzni, ahogy az egy serkenő bajuszú legényhez illik. A művelődési ház földszinti tükrös termében csak úgy gomolygott a fülledtség, de a félhomályból is kimagaslott nyakigláb bátyám, mint egy önjáró colstok, mereven lépkedett a tánctanárnő ütemes óbégatására: egy-ké-há, cha-cha-cha. Soha többé közelébe nem mentem tánciskolának.

Némi zenei pallérozódásban tizenhat éves korom körül volt részem, amikor gimnáziumi osztálytársam, Tata barátom, az úrmöndi fúvószenekar trombitása megismertetett az LGT-vel, Dire Straitsszel, Jethro Tull-lal. Igazi fordulatot azonban az új énektanárnő hozott, aki harmadikos korunkban gázolt bele – egyenest a lelkünkbe. Kiskosztüm, karnagyi csokornyakkendő, ideges, rebbenő tekintet, a zene iránti elhivatottság. Nem *Pisztrángötös*, Bartók *Concertója*.

Csak hogy mi akkor már túl voltunk az Apollinaire-nek tulajdonított *Tizenegyezer vesszőn*, túl az ÉS dupla oldalán szétömlő Juhász Ferenc-époszokon, Weöres Sándor hívogatta Híradó-felvételen a macskát, valószínűtlen hangja mintha egy másik dimenzióból érkezne, Hrabal is rongyosra olvastuk akkorra, mit törödtünk mi éppen Bartókkal. Hiszen senki nem mutatott rá, mennyi közös vonás van Bartók és Hrabal hangszerelésében.

Odáig fajultak a dolgok, hogy április tájékán bukásra álltunk énekből. Azt tudtuk, hogy a tanárnő nem tréfál, arra viszont legrosszabb álmainkban sem számítottunk, hogy meghív minket a lakására.

Megkérdezte, mi a kifogásunk az ő órái ellen. Az ő személye ellen. Nem több harmincnál, szintén zenész fiatal férj, kisgyerek. Így nem jön be nő egy órára, mint valami hermafrodita bűvész, tizenhét évesekkel nem írat sem zeneelméleti, sem zenetörténeti dolgozatokat, lehetőleg nem akarja megénekelteni a fiúkat, és az sem árt, ha tudja, milyen zenét szeretünk – mi.

És milyet szerettek, nézett rám, s nem volt kedvem az otthoni soványka kazettagyűjteményt számba venni, mindig feszengetem, amikor apám azzal szórakoztatott minket anyám füle hallatára, hogy neki kedvence a „Ha két életem volna...”, nem éreztem helyénvalónak kishitű dicsekvését akkor sem, alkalom adódott rá számtalan, ha beavatta a vendégeit, ő a süketek táborát gyarapítja. Így csak annyit válaszoltam: volt két saját kazettám. Komolyzene, mondtam félszegen, mégis mi, próbált közönyt erőltetni magára a tanárnő. Bach *Toccata és fuga*, meg Mozarttól a *Kis éji zene*. És meg is hallgatad? Többször. De amióta a tanárnő tanít minket, egyszer sem, aztán kihajítottam őket a kukába.

Bár később kollégák lettünk a szombathelyi főiskolán, alighanem ma sem tudja, hogy becsaptam, lélektelenül. Nemhogy nem dobtam ki a kazettákat, gyakorlatilag innen ered az én saját, abszurd zeneszenvedélyem: Bachtól és Mozarttól rövid út vezetett Beethovenig, s onnan Brahms, Dvořákon és Bartókon át a kortárs zenéig. A protestáns kamaszkor elmúltával olykor előnt a szégyen ezért a két magnókazettányi hamis univerzumért.

Háromgyerekes apaként, válófélben köszöntött rám harminckilencedik születésnapom. Este lefektettük a gyerekeket, beültem az autóba, kihajtottam Vasmácsonyból. Nem sokkal az utolsó ház után van egy lehajtó, áramközponthoz vagy vízműhöz vezet, tudom is én. Leállítottam a motort, elindítottam a cédét. Hátradöntöttem az üléstámlát, és elmerültem a zenében. Zsina mobilhívása mégis megdobbantotta a szívem. Művészinterjúk készítőjeként ismertem meg, így is találkoztunk személyesen először, a hivatalosnak indult beszélgetés hamarosan friss olvasmányom, Móricz 1924–25-ös *Naplója* felé kanyarodott, válófélben Fruzsina is, két gyerekkel; napok múlva üzent e-mailben, hátborzongató Janka-élményei vannak, már ami a férjét illeti. Azóta naponta levelezünk, de nem szoktuk hívni egymást. Köszöntött a születésnapomon. Mit hallgatsz?, kérdezte. Sosztakovicsot, mormoltam. Az *1. gordonkaversenyt*. A születésnapodon? Te szegény, szakadt ki belőle; zeneakadémiát végzett fuvolaművész volt.

Újlipótvárosi albérletem húsz négyzetméteres szobájában kilenc évig éltem televízió nélkül. Folyamatosan szólt a rádió, akár figyeltem rá, akár nem. Néha a Kossuth, aztán egyre inkább csak a Bartók Rádió. A Bartók éjfél utáni műsorára szoktam elaludni, a hallásküszöbig halkítva a készüléket. Honnan tudhattam volna, hogy mindez nem csupán a magány süketiségétől való irtózás, hanem rémült menekülés az elől, hogy soha nincsen csend a fülemben. Csörömpölnek a falakban a csövek, recseg a padló, és ha kimegyek az ürmöndi Batthyány-kastély Várkertjébe, a Holt-Rába fölé hajló szomorúfüzek pianissimóját sem hallom tisztán, mert a kiűzetés utáni éden csendjében is ott van az a visszafojtott zúgás, a teremtés elhaló visszhangja, mintha folyton tengeri kagylót szorítanék a fülemhez. Fülzúgás.

„A fülem még mindig cseng és zúg éjjel-nappal” – panasolta Beethoven egy levelében 1801-ben, alig túl a harmincon.

Kommunikáció szakos hallgatóim idővel egyre jobban hadartak és motyogtak. Egyszerűen felnőtt egy új nemzedék, amelynek már a beszédét sem érteni. Ezzel hitegettem magam sokáig. Egy-egy fültisztítás a fül-orr-gégésznel segített ideig-óráig, ám negyvenéves korom táján megkaptam a diagnózist: süketülök.

A hallásromlás nagyon összetett folyamat. Először a magas regisztereket veszíti el, biztatott a doktornő, jellemzően a női hang frekvenciáit. Mintha valami rossz vicc volna, macsó alapon szelektál a hallásom. Csakhogy a hallgatóim kilencven százaléka nő!

Néhány évvel később már úgy szólt a diagnózis, hogy hasznomra válna a hallókészülék.

Akkoriban beszéltem rá édesanyámat is. Az ő hallása jóval hatvan fölött kezdett megkopni, s ez a húsz év, amennyivel én előrébb siettem, komolyan aggaszt. Cáfolhatatlan családi örökség, nagyapám nyolcvan tájékán súlyos nagyothalló volt, az emberek számára végeredményben süket. Egyedül én beszélgettem vele, anyám szerint azóta vagyok ilyen nagyhangú, mert papa csak a nagyon harsány kiabálást értette, egyébként szájról olvasott. Nagyon haragudtam miatta, hogy a felnőttek annyira lusták kiereszteni a hangjukat, velünk, gyerekekkel bezeg bősen kiabálnak.

Édesanyám szövegértése a készülék révén ugrásszerűen javult. Ám ugyanilyen gyorsan lohadt a lelkesedése: egyre ritkábban tette föl az egyébként diszkrét fülest. Ma már kezdem érteni, miért, nem is teszünk neki szemrehányást, inkább kieresztjük a hangunk, s ha beszélünk, feléje fordulunk. Még a mai modernebb készülékek is annyira fölerősítik a zajokat, amelyeket egyébként a süketülő ugyanolyan (vagy nagyobb) intenzitással hall, mint a tökéletes hallásúak, hogy inkább lemond a kihangosított beszédéről. Amúgy sem a hangerő az elsődleges probléma: hozzám előre nem kell hangosabban beszélni, csak tisztábban kellene artikulálni, kerülni a számomra kikövetkeztethetetlen becéző szavakat (a „tali”-t úgymint palinak hallom), felém fordulni, hogy követni tudjam a szájmozgást.

Hasonlóan kezdett süketülni Beethoven.

A karácsonyfa alatt idén különleges könyvet találtam: Roger Wallace amerikai zenetudós-zongorista könyvét: *Beethoven hallani*. A szerző Beethoven hallásvesztésének történetét összekapcsolja elhunyt felesége sorsával, aki a folyamat számos fázisán végighaladt, teljes megsüketülése után implantátumot kapott, újratanult hallani. A zenész Wallace saját magánéletük keserű-szép tapasztalatait veti össze a Beethoven-kutatás eredményeivel, kottaképek elemzésével, a korabeli hallássegítő eszközök, a zongora köré épített rezonátor kipróbálásával.

Korábban olvastam már egy tanulmányt, amely szerint arra jutottak a kutatók, Beethoven zongoraszonátaiban hallásromlásának ütemére kezdtek gyérülni a magas hangok. Wallace nem ebbe az irányba mozdul el; inkább azt mutatja meg, hogy a kései művek „szokatlansága” ott rejlik már a korai darabok egy-egy részletében is, és azt, hogy a hallás romlásával egyidejűleg miként lesz egyre kifejezőbb a zene „látványát” kirajzoló kottakép. A forték sok tintával, vastagon kivésve, a pianissimók elhaló vékony vonalakkal: Beethoven az írásával, a kezével, a karjával, a testével szerzett zenét. Minél jobban romlott a hallása, annál inkább támaszkodott a zene érzékelésének egyéb módjaira.

Wallace hihetően érvel amellett, hogy Beethovennek nem volt „ideje” teljesen megsüketülni, orvosi kutatásokra támaszkodva állítja, hogy a zenei hallás, a *zene hallása* Beethovennél is lassabban romlott, mint az emberi *beszéd értése*.

Nem tudtam felülemelkedni a szolmizációs és abc-hangok kettősségén, a meg nem magyarázott konvenciókon, ezért idejekorán elparázlott a zeneelméleti érdeklődésem; pontosan akkor, amikor autodidakta módon kezdtem verstant tanulni és ujj alá gyakorolni, nagyvonalúan szemet hunyva számtalan konvenció fölött – mert megvolt vagy találtam rájuk magyarázatot.

Pedig mennyire irigyeltem a zenészeket (és a festőket is), hogy konkrét anyaggal dolgoznak! Nemcsak a hangszer megfogható, de fizikai valójában a hang is – a nyelv azonban, amely betűkben ölt formát, a gondolatok szülötte (vagy a gondolatok a nyelv szülöttei, oly mindegy), az irodalmi szöveg szintiszta semmi, a tudat délibábja.

Talán ezért ragaszkodom ma is, igaz, többnyire csak versíráskor, a papírhoz és tollhoz. Ilyenkor is szól a zene. Az íróasztalom oldalsó rekeszeiben mintegy százötven cédé fér el. Bachhal kezdődött a sor, Vieuxtemps-pal és Villa Lobossal végződött, de idővel szűknek bizonyult a hely, a ritkábban hallgatott szerzők üveges szekrénybe kerültek. Maradt kézügyben Beethoven, Brahms, Dvořák, Liszt, Mahler, Mozart, Saint-Saëns, Schubert. És Gabriel Fauré, aki élete végére szintén elvesztette a hallását, és süketen komponálta egyik kedvencemet, a *2. zongoraötöst*.

Vokális zenét ritkán, leginkább versenyműveket és kamarazenét hallgatok. És időről időre előveszem Beethoven valamelyik kései vonósnégyesét. Különleges alkalmakkor az *op. 131*-et.

Kelemen Barnabás hegedűművész említette egy interjúban, hogy az *opus 131-es cisz-moll kvartett* „egy szünet nélküli, hét attacca tételből álló, negyvenpercnyi zene... [Beethoven] nem érdekelte, hogy az akkor használt bélhúrokat nem lehetett közben hangolni. Mintha tudta volna, hogy kétszáz év múlva olyan húrok lesznek, amelyek esetleg ezt bírják.” Hogy Beethoven a zene lehetőségeinek határait feszegette, közhely; hogy eközben ő maga is alkalmazkodott (például a bécsi, illetve francia és angol zongorák különböző lehetőségeihez), arról Roger Wallace értekezik hosszan.

Azt hiszem, a vonósnégyeseknél már nem volt mihez, kihez alkalmazkodnia: megfakult körülötte a külvilág, elvesztette a kontúrjait, képtelenné vált a társasági életre, magára maradt, és már csak befelé figyelt: az egész testét betöltő zenére.

A *cisz-moll kvartett* hetedik tételét Richard Wagner így jellemezte (saját fordításomban): „Ez magának a világnak a tánca: tomboló öröm, fájdalmas panasz, szerelmi csalódás, fenséges gyönyör, jajongás, menekülés, bujaság és szenvedés; villámok csapkodnak, dörög az ég: és mindezek fölött ott a szörnyű játékmester, aki kényszer és bűvölet alatt tart mindent, örvényléstől és forgatagtól megerősödve, büszkén, a szakadékig sodródva: – kineveti saját magát, hisz számára ez a varázslat csak játék volt. Így integet neki az éjszaka. Napja beteljesedett.” A romantika közhelyeitől jut el egy fontos belátásig: az alkotó egyszerre heroikus és ironikus önfelmutatásáig. Amit Wilhelm von Lenz így fogalmazott meg: „a finálé lehorgonyzás az időtlen, tértől eloldott, gondtalan túlvilágon”. Kétségbeesett kapaszkodás a hangokba, küzdelem a jelenlétért, végül a beletörődés üdvözültsége.

Ahogy Beethoven fogalmazott naplójában: „Du darfst nicht Mensch seyn, für dich nicht, nur für andre; für dich gibst's kein Glück mehr als in dir selbst in deiner Kunst – o Gott! gib mir Kraft, mich zu besiegen, mich darf ja nichts an das Leben fesseln.” Nem lehetsz ember, magadnak nem, csak

mások javára; nincs számodra egyéb boldogság, mint a művészet tebenned – ó, Istenem, adj erőt, hogy legyőzzem magam, mert nem szabad ragaszkodnom az élethez.

Mire eloszlik a finálé utolsó, dacos, sötéten győzedelmes hangsora, amellyel mintha magára csapná Beethoven a túlvilág kapuját, a mátrai hó kavargásából, a táskarádió földöntúli recsegéséből, a világ összefüggéstelen és elnémíthatatlan pulzálásából tisztán kihallom nagyapám hangját, tízéves vagyok, kézen fogva sétálunk a Várkertben, papa az egyik bükkre mutat: Látod, ott a mókus!, követem fölemelt botjának irányát, mint egy karmesterpálcát, és hallom, ahogy föl-zúg az erdő csendje.

KEREKES GYÖNGYI, Spirituális kertek XXII., 2010